

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

**БУЛІНГ – ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА Й
СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ**
рекомендаційний бібліографічний список

Упорядник Вербова В. В., науковий співробітник відділу наукової інформаційної бібліографічної діяльності

Бібліографічний редактор Самчук Л. І., зав. відділу наукової інформаційно-бібліографічної діяльності

*Будь-яке насильство – це отрута для душі.
Карл Людвіг Берне*

За останні 20 років поняття булінгу стало міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, за яким стоїть сукупність соціальних, психологічних та педагогічних проблем.

Назва «булінг» походить від англійського слова 'bully', яке означає хуліган, забіяка, людина, яка використовує свою силу і владу, щоб налякати або заподіяти шкоду слабшим людям. Слово булінг (bullying) означає агресивну поведінку однієї людини стосовно іншої людини з метою заподіяння їй моральну або фізичної шкоду, приниження її і в такий спосіб утвердження своєї влади.

Перші закордонні публікації на тему шкільного цькування з'явилися ще в 1905 р. Систематично проблему булінгу почали досліджувати скандинавські вчені у 70-х рр. ХХ ст., коли суспільство замислилося над існуванням зв'язку між явищами девіантної та агресивної поведінки в соціумі та тим, як людина виховується, зростає та навчається протягом шкільного періоду, та почало усвідомлювати важливість вивчення причин і наслідків

цього явища, щоб в результаті мати важелі впливу та контролю над ситуацією.

В Україні не проводяться систематичні загальнонаціональні дослідження булінгу не проводяться, мають поодинокий характер і ґрунтуються на зарубіжних розробках, і тому недостатньо запропонованих методів профілактики та корекції цього явища.

Зважаючи на актуальність проблеми, фахівцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського підготовлено рекомендаційний бібліографічний список «Булінг – психолого-педагогічна і соціальна проблема сьогодення», який складається з трьох розділів:

I. Булінг як соціально-психологічний феномен.

II. Дослідження проблем булінгу в загальноосвітніх навчальних закладах.

III. Соціально-педагогічна профілактика насильства та протидія булінгу в загальноосвітніх навчальних закладах.

У межах розділів документи розміщено за абеткою авторів і назв. Бібліографічні записи супроводжуються довідковими анотаціями. Хронологічні рамки дібраного матеріалу – 2011–2015 рр.

Список адресовано науковим працівникам, аспірантам, учителям, студентам, які готують наукові роботи, батькам, а також всім, хто цікавиться зазначеною темою.

I. БУЛІНГ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

1. **Алексеєнко, Т. Ф.** Явища мобінгу та булінгу в стосунках групи і особистості / Т. Ф. Алексеєнко // Шлях освіти. – 2012. – № 2. – С. 12–15. – Бібліогр.: 7 назв.

Розглянуто проблеми мобінгу та булінгу, що належать до тих соціальних і психолого-педагогічних явищ, що завжди супроводжують взаємодію групи та особистості. Розкрито різні види психологічного насилля у взаємовідносинах групи й особистості, передумови і механізми їх розвитку, можливі соціальні ефекти, наслідки та перспективи профілактики. Зазначено, що особливо ці явища помітні в середовищі школярів підліткового та старшого шкільного віку. Досліджено тяжкі наслідки для тих, хто стає жертвами – як аутсайтери колективів, так і найбільш яскраві, сильні особистості. Виявлено основні причини розвитку мобінгу й булінгу та ефективні засоби запобігання цим негативним явищам та їх подолання.

2. **Гапеєнкова, С. М.** Распространение насилия среди воспитанников образовательных учреждений как психолого-педагогическая и социальная проблема / С. М. Гапеєнкова // Соц. педагогика. – 2013. – № 4. – С. 117–122. – Библиогр.: 4 назв. – Текст статті доступен в Інтернеті: http://fs55.www.ex.ua/get/ae6ee53d46f34776a2c59e8d4f36d12e/202969279/17socialnaya_pedagogika_2013_4.pdf (дата обращения: 13.03.16).

У статті досліджено проблеми насилля в школі. Зазначено, що сьогодні серед вихованців освітніх закладів поширено такі види насилля, як булінг і мобінг.

3. **Губко, А.** Соціально-психологічні фактори виникнення булінгу в шкільному середовищі / Альона Губко // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту : зб. наук. пр. / Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2014. – Вип. 688 : Педагогіка та психологія. – С. 37–43. – Бібліогр.: 17 назв.

У статті проаналізовано соціально-психологічні фактори виникнення булінгу в учнівському колективі.

4. **Губко, А. А.** Статусно-рольові позиції учасників булінгу / А. А. Губко // Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту. Серія: Психологічні науки / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2014. – Вип. 121. – С. 95–98. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VchdpuPH_2014_121_23.pdf (дата звернення: 13.03.16).

У статті булінг розглядається як агресія, що проявляється систематично та передбачає перерозподіл статусно-рольових позицій, зміну внутрішньогрупових норм і цінностей та ситуації, до яких безпосередньо або опосередковано залучені всі члени групи. Зазначено, що на динаміку і масштаби поширення булінгу в шкільному класі впливають статусні позиції (низький або високий статус) хуліганів, жертв та свідків.

5. **Губко, А. А.** Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен / А. А. Губко // Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту. Серія: Психологічні науки / Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2013. – Вип. 114. – С. 46–50. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VchdpuPH_2013_114_12.pdf (дата звернення: 13.03.16).

Розглянуто досить поширений у шкільному середовищі прояв систематичної та тривалої агресії. Охарактеризовано основні компоненти, форми булінгу та статусно-рольову структуру явища. Визначено специфіку та передумови, що сприяють появі систематичної та тривалої агресії в шкільному середовищі.

6. **Дахин, А. Н.** Издержки социализации российского школьника / А. Н. Дахин // Педагогика. – 2014. – № 8. – С. 36–44. – Библиогр.: 3 назв. – Текст статті доступен в Інтернеті: <http://sevcsb.ru/main/wp-content/uploads/2015/12/814.pdf> (дата обращения: 13.03.16).

У статті автором порушено складну проблему соціалізації школярів-підлітків, що призводить, по-перше, до прихованої слабкості сильної статі, по-друге, до зайвої емансипації дівчаток. Обидві ці тенденції знайшли своє вираження через такий неприємний феномен як булінг.

7. **Лапа, О. В.** Явище кібербулінгу як соціально-педагогічна проблема віртуального спілкування сучасних дітей та молоді / О. В. Лапа // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія» : зб. наук. пр. / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – Київ, 2013. – Вип. 192, ч. 1. – С. 291–298. – Текст статті доступний в Інтернеті: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2013_192\(1\)_49](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2013_192(1)_49) (дата звернення: 13.03.16).

У статті всебічно розглянуто явище сучасного інформаційного суспільства – кібербулінг, яке набуло поширення у віртуальному спілкуванні

дітей та молоді. Автором проаналізовано зарубіжні та вітчизняні педагогічні дослідження з проблем кібербулінгу.

8. **Польская, Н. А.** Взаимосвязь показателей школьного буллинга и самоповреждающего поведения в подростковом возрасте / Н. А. Польская // Психол. наука и образование. – 2013. – № 1. – С. 39–49. – Библиогр.: 29 назв. – Текст статьи доступен в Интернете: http://psyjournals.ru/psyedu/2013/n1/58596_full.shtml (дата обращения: 13.03.16).

У статті розглянуто проблему впливу шкільного булінгу на формування самопошкоджуючої поведінки в підлітковому віці. Обґрунтовано взаємозв'язок між фактами булінгу і самопошкоджуючої поведінки, виявлено, що підліткам, схильним до самопошкоджуючої поведінки, властивий низький рівень ворожості.

9. **Сидорчук, І.** Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема / Ірина Сидорчук // Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2015. – № 1 : Серія: Педагогічні науки. – С. 169–173. – Бібліогр.: 15 назв.

У статті проаналізовано соціально-педагогічну, психологічну проблему сучасності – булінг. Розкрито сутність, ознаки, основні причини та форми виявлення цього явища, визначено основні риси булінгу, проаналізовано механізми його розвитку, описано рольову структуру булінгу.

10. **Стремецька, В. О.** Булінг у підліткових шкільних колективах / В. О. Стремецька, Г. О. Алексеєнко // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота / Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2014. – Вип. 31. – С. 177–179. – Бібліогр.: 11 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті:

<http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/362/1/%D0%91%D0%A3%D0%9B%D0%86%D0%9D%D0%93%20%D0%A3%20%D0%9F%D0%86%D0%94%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%A5%20%D0%A8%D0%9A%D0%86%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%98%D0%A5%20%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%90%D0%A5.pdf> (дата звернення: 13.03.16).

У статті проаналізовано теоретичні погляди на явище булінгу, зокрема наведено ознаки та характеристики учасників булінгу. Виявлено ступінь поширеності булінгу в західних країнах та в Україні.

11. **Фразер, Д.** Булінг: звичайне явище, що руйнує психіку / Дженіфер Фразер, Ен Марі Гардінієр Халстед, Річард Курвін // Біологія. – 2015. – № 34/36. – С. 28–33 ; Пед. майстерня. – 2015. – № 11. – С. 18–23 ; Позашк. освіта. – 2015. – № 11. – С. 13–18.

У статті порушено проблему цькування (яку ще можна назвати новомодним словом - боулінг. Зазначено, що це явище в нашому суспільстві вважають нормальним, особливо серед дітей та молоді

II. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ БУЛІНГУ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

12. **Абаслямова, К. З.** Булінг у середовищі молодшої школи – соціально-психологічні й особистісні аспекти / К. З. Абаслямова,

О. Л. Луценко // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна / МОН України. – Харків, 2013. – № 1046, вип. 51 : Серія «Психологія». – С. 216–221. – Бібліогр.: 17 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhIPC_2013_1046_51_50.pdf (дата звернення: 27.04.16).

У статті проаналізовано соціально-психологічні та особистісні аспекти булінгу в середовищі учнів початкової школи. У процесі дослідження використано метод експериментальних завдань на заздрість, метод соціометрії, авторську анкету для виявлення основних видів цькування (фізичного, вербального, морального), психодіагностичні методики «Драматичний трикутник» та «Кактус» для виявлення соціальних ролей, рис агресивності, тривожності й демонстративності. Виокремлено кореляційні зв'язки схильності до булінгу із заздрістю, негативним емоційним соціальним статусом, роллю «агресора» та «жертви», демонстративністю та тривожністю.

13. Абаслямова, К. З. Особистісні якості дітей старшого шкільного віку, що схильні до булінгу / К. З. Абаслямова, О. Л. Луценко // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна / МОН України. – Харків, 2013. – № 1065, вип. 52 : Серія «Психологія». – С. 134–138. – Бібліогр.: 22 назви. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhIPC_2013_1065_52_31.pdf (дата звернення: 27.04.16).

У статті досліджено особистісні аспекти булінгу в середовищі старшої школи. Дослідженням охоплено 92 учні 8–11 класів загальноосвітньої школи та їхні класні керівники. Використовувалися методи: авторська анкета для виявлення схильності до булінгу для дітей та їхніх класних керівників, психодіагностичні методики «Патохарактерологічний діагностичний опитувальник» А. Є. Личко, авторський «Тест примативності» О. Л. Луценко, К. З. Абаслямової, методика дослідження агресивності людини «Тест руки» Е. Вагнера у модифікації С. Д. Максименка.

14. Аряєв, М. Л. Особливості та прояви шкільного булінгу на моделі Одеського регіону / М. Л. Аряєв, Л. І. Сеньківська, І. М. Шевченко // Перинатология и педиатрия. – 2014. – № 3. – С. 70–74. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/perynatology_2014_3_20 (дата звернення: 13.03.16).

У статті подано результати дослідження, в якому виявлено особливості, прояви й поінформованість школярів щодо проблеми булінгу серед учнів двох середніх загальноосвітніх шкіл м. Одеси. Проведено опитування дітей відповідно до анкети, розробленої Центром в Трінті коледжі – Дублін (Ірландія). Зазначено, що більшість дітей стикалися з різними формами та проявами шкільного булінгу.

15. Борщевська, А. В. Булінг у школах як чинник психічного нездоров'я / А. В. Борщевська // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Медицина / Міжнар. гуманітар. ун-т. – 2014. – Вип. 6. – С. 48–52. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_medf_2014_6_15 (дата звернення: 27.04.16).

У статті, враховуючи вагому частку впливу освітньої системи на дитину (11 років), а також те, що значна частина психічних дефіцитів провокується саме в стінах школи. Досліджено нездорову атмосферу певних шкіл, що дають змогу «процвітати» проявам булінгу, зокрема, насильства, цькування, дискримінації.

16. Воликова, С. В. Школьное насилие и суицидальное поведение детей и подростков / С. В. Воликова, А. В. Нифонтова, А. Б. Холмогорова // *Вопр. психологии.* – 2013. – № 2. – С. 24–30. – Библиогр.: 16 назв.

У статті подано результати дослідження школярів 6–7 класів московських шкіл. 30% всіх анкетованих дітей регулярно або епізодично зазнають знущань однокласників. Найчастіше діти-жертви відчують на собі психологічне насильство. У дітей – жертв знущань вищий рівень тривоги й депресії, вони частіше висловлюють суїцидальні думки.

17. Журавель, Т. О. Булінг над обдарованими дітьми – актуальна проблема сьогодення / Тетяна Олексіївна Журавель, Вікторія Валеріївна Зюзь // *Освіта та розвиток обдар. особистості.* – 2015. – № 5. – С. 30–33 : табл. – Бібліогр.: 4 назви. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2015_5_9 (дата звернення: 13.03.16).

Навчання і розвиток обдарованих дітей потребує не тільки логічно побудованого навчального процесу, поглибленого навчання, а й забезпечення сприятливого психологічного клімату в освітньому середовищі. З метою вдосконалення складових навчально-виховного процесу здійснено порівняльний аналіз явища булінгу і мобінгу за оцінками одних і тих самих школярів, які навчалися в звичайних школах і вступили до медичного ліцею.

18. Кібербулінг. Шкільна «дідівщина» у мережі // *Школа.* – 2014. – № 3. – С. 8–9.

У статті розглянуто новий різновид шкільного булінгу – кібербулінг, коли жертва отримує образливі послання на свою електронну адресу в Інтернеті або через інші електронні пристрої. Подано поради, як не стати жертвою шкільного боулінгу та підвищити власний авторитет серед ровесників.

19. Опросник риска буллинга (ОРБ) / А. А. Бочавер, В. Б. Кузнецова, Е. М. Бианки [и др.] // *Вопр. психологии.* – 2015. – № 5. – С. 146–157. – Библиогр.: 27 назв.

У статті описано новий метод оцінки ризику булінгу в школі. Наведено результати світових досліджень щодо виявлення явищ булінгу в шкільному середовищі. Обґрунтовано необхідність розробки інструментів дослідження і програм профілактики булінгу. Проаналізовано процес розробки, апробації і валідизації методики для оцінки ризику булінгу серед школярів.

20. Романова, І. А. Подолання жорстокого поводження з дітьми в шкільному середовищі / І. А. Романова // *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2013. – Вип. 29. – С. 476–480. – Бібліогр.: 7 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_29_78. (дата звернення 13.03.16).

У статті проведено науково-педагогічний аналіз причин жорстокого поводження з дітьми в шкільному середовищі, Досліджено сучасні засоби для використання у розв'язанні шкільних конфліктів самими учнями.

ІІІ. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА ТА ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ

21. **Беженар, Г.** Булінг: підліткове насильство в школі / Георгій Беженар // Школа. – 2012. – № 2. – С. 75–83. – Бібліогр.: 5 назв.

У статті розглянуто досвід роботи Слов'янської гімназії м. Києва щодо профілактики булінгу.

22. **Булінг** : ми всі можемо допомогти це зупинити [Електронний ресурс] : посіб. для батьків учнів початкових і серед. шк. // Ontario Ministry of Education : [офіц. сайт Міністерства освіти Онтаріо (Канада)]. – Текст. дані. – Онтаріо, 2013. – Режим доступу: <http://www.edu.gov.on.ca/eng/multi/ukrainian/BullyingUK.pdf> (дата звернення: 27.04.16). – Назва з екрана.

Посібник містить інформацію для батьків та опікунів дітей про булінг: на що потрібно звертати увагу, що можна зробити і куди звернутися за допомогою у випадках виявлення явищ булінгу.

23. **Найдьонова, Л. А.** Кібер-булінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : метод. рек. / Найдьонова Л. А. ; Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – Київ, 2011. – 34 с. – (Серія «Медіаосвіта на допомогу вчителю»).

Методичні рекомендації присвячено проблемі виявлення в дитячому середовищі ситуацій кібербулінгу, порівняння їх із ситуаціями фізичного цькування і психологічного терору без опосередкування новітніми технологіями. Роз'яснюються причини виникнення цих негативних явищ, пропонуються способи подолання і методи профілактики. Приділено увагу правилам проведення бесід з батьками тих дітей, що потрапили в ситуацію жертви, стали кібер-булерами (переслідувачами) або мимовільно були втягнуті в процес як учасники чи свідки.

24. **Популяризація питань з попередження насильства** щодо жінок молодими дівчатами лідерами серед своїх однолітків [Електронний ресурс] // Міжнародний благодійний фонд. Український жіночий фонд. – Текст. дані. – Київ, 2015. – Режим доступу: http://www.uwf.kiev.ua/project_activities/violence_girls (дата звернення: 15.04.16) – Назва з екрана.

Дворічний проект «Популяризація питань з попередження насильства щодо жінок молодими дівчатами лідерами серед своїх однолітків» реалізовано за фінансової підтримки Трастового Фонду ООН на підтримку дій з ліквідації насильства над жінками. Орієнтований на цільову групу – дівчата віком від 10 до 19 років, спрямований на підвищення поінформованості молодих дівчат та хлопців щодо різних типів насильства, методів протистояння та поширення здобутого досвіду серед однолітків.

25. **Результати діяльності проекту «Попередження насильства в школі»** та аналіз змін, що відбулися у сприйнятті проблеми за час

впровадження проекту / авт. кол.: Дубровська Є., Ясеновська М., Алексеєнко М., Дендебера М. – Київ, 2012. – 50 с. – Текст посібника доступний в Інтернеті: http://wcu-network.org.ua/public/upload/files/1328535744_analitic-10.pdf (дата звернення 15.04.16).

В основу навчально-методичного посібника покладено напрацювання практичної роботи з педагогічними колективами пілотних шкіл (Вінницька, Кіровоградська, Київська та Черкаська області). Подано інформацію про можливості системної тренінгової роботи з дітьми, батьками та педагогами з метою подолання насильства над дітьми в школі. Посібник розроблено для вчителів, соціальних педагогів, психологів та інших спеціалістів, які працюють безпосередньо з дітьми.

26. Ткачук, Ю.М. Тренінг «Попередження булінгу» у Краснянській СЗОШ [Електронний ресурс] / Ткачук Ю. М. // Офіційний сайт Новоміської сільської ради. – Текст. дані. – [Тиврів, 2016]. – Режим доступу: <http://novemisto.tivrovrada.gov.ua/news/trening-poperedzhennya-bulingu-u-krasnyanskij-szosh/> (дата звернення: 27.04.16).

Проаналізовано тренінг, в якому використовуються різноманітні вправи, що дають змогу скласти в логічний ряд знання учнів та здобути нові, визначити для себе наслідки насильницької поведінки для жертви та агресора, розробити свої «добрі» способи боротьби з насильством у школі, осмислити, чому це відбувається, і просто провести час з користю.

27. Юрчик, О. М. Інтегративний підхід до психологічної профілактики булінгу [Електронний ресурс] / Юрчик О. М. // Круглий стіл «Психологічна профілактика насилля і ворожості в суспільному та приватному житті», 5 трав. 2015 р, Івано-Франківськ / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Текст. дані. – Івано-Франківськ, 2015. – Режим доступу: <http://www.pu.if.ua/depart/PedagogicalPsychology/resource/file/%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%96%20%D0%AE%D1%80%D1%87%D0%B8%D0%BA%20%D0%9E.%D0%9C..pdf> (дата звернення 18.04.16). – Назва з екрана.

Автор на основі власного досвіду з психопрофілактики шкільного насильства пропонує застосовувати інтегративний підхід до психологічної профілактики булінгу, що передбачає процес та результат поєднання окремих її елементів, які запозичуються з різних напрямів психологічної науки, об'єднуються в єдину цілісну систему з метою одержання якісно нового результату. Такий підхід ґрунтується на основі критичного осмислення існуючих дефініцій поняття «інтеграція» та розуміння особливостей його застосування для профілактики булінгу.